

"לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה"

"לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה" – זה כלל גדול בדידקטיקה. הוא מופיע פעמיים בכל התלמוד, בשני הקשרים שונים, כל הקשר מאיר את הכלל הזה מזווית שונה ומחזק את תוקפו (חולין ס"ג, ע"ב; פסחים ג', ע"א).

הרמב"ם מביא אותו ב"יד החזקה", בהלכות **דעות** (פרק ב', הלכה ד-ה) ולא בהלכות תלמוד תורה! הוא מקדיש לו שתי הלכות ומשבץ אותו בכלל יותר רחב: "**לעולם ירבה אדם בשתיקה**", ומשווה לו מימד על-דידקטי.

ראש לכל, נפנה למקורות שיאירו לנו את משמעו וחשיבותו של הכלל הזה בעיני חכמינו ז"ל. הנה מה דאיתא בחולין (ס"ג, ע"ב):

"תניא רבי אומר: גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שבהמה טמאה מרובה מן הטהורות לפיכך מנה הכתוב בטהורה. גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שעופות טהורין מרחבין על הטמאים לפיכך מנה הכתוב בטמאין. מאי קא משמע לן? כדרב הונא אמר רב, ואמרי לה אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר: **לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה**".

רש"י בדיבור המתחיל "ישנה דרך קצרה" מפרש: "ואין לך עוד טהרה (בבהמות), ונעופות אין לך עוד טמאה". הנימוק היחידי, הקרדינאלי, שצוין כאן – והוא חקוק לדורי דורות בתלמוד הוא הנימוק ה**דידקטי**. בכל מקרה, יש לאחוז במעט ולא במרובה, יש למעט במלים. לכן, מזכירין בבהמות את הטהורות שהן המעט, ומזכירין בעופות את הטמאים שהם המעט. ואכן, כאן לא השיקול האחר, שכדאי לאכלס את הזיכרון בשמות עופות טהורים אפילו מרובים, מאשר לאכלס אותו בשמות עופות טמאים, אפילו הם מעטים, הוא שקבע, אלא, בעל כורחך אתה אומר: השיקול הדידקטי הוא שקובע. המקור השני, שבו נזכר כלל דידיקטי זה, הוא במס' פסחים (ג', ע"ב):

"ובאורייתא, מי לא כתב טמא? אלא כל היכא דכי הדדי נינהו (=כל מקום ששני דברים שווים זה לזה) – משתעי (=משתמש) בלשון נקיה. כל היכא דנפישין מילי (=כל מקום שמרובים הדברים) – משתעי בלשון קצרה, כדאמר רב הונא אמר רב, ואמרי לה אמר רב הונא אמר רב משום רבי מאיר: **לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה**".

כדאי לשים לב, הן במובא במס' פסחים והן במובא במס' חולין, שהכלל שלנו קשור בשמו של רב, האמורא הגדול אשר יסד את ישיבת סורא (220 לספירה בערך). הוא שהתווה את דרכי הלימוד אשר התייחדו בהם חכמי סורא. רב היה אומן הניסוח וההגדרה. לכל רעיון נתן ביטוי בהיר, בניסוח מקיף ומבליט גם יחד, המגלה בקלות את העיקר בכל דבר, עצמיותו הראשית והטיפוסית. לא בכדי התפתח בישיבת סורא הסגנון המדוד, מלא הקצב והמשקל. לדוגמה: "ספינתא, אמר רב, אגרא ופגרא" (בבא מציעא ס"ט, ע"א). ההסבר הוא: עבור הספינה משלמים אגרא (שכירות) ופגרא (דמי נזק) – הצמצום מרשים.

"אמר רב הונא, אמרי בי רב: "איסתרא מאה מעי – מאה מעי, מאה מעי איסתרא – איסתרא" (בבא בתרא ק"ה, ע"ב). התרגום הוא: אמר רב הונא: אומרים בבית רב: איסתרא (חצי דינר) מאה מעין – מאה מעין; מאה מעין איסתרא – איסתרא. שוב ניסוח מקוצר ומדוד של רעיון.

היות ואין מקום להאריך כאן, נאמר בקצרה, שרב אהב את ההגדרה המסכמת והצעת ההלכה בסגנון מרוכז, בביטויים קצרים וקולעים, בלשון של מידה, מעט המחזיק את המרובה. תלמידי סורא המשיכו ללכת בדרכו של רב. לכן אנו מוצאים, שחכמי סורא מצטיינים בלשון קצרה ומדויקת. זה משתקף בהדרכתו הכוללת של רב הונא, תלמידו המובהק של רב, שאמר, בשמו של רב, את **כלל הכללים** בלימוד: "לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה". (עיין בספר "רב" של י"ש צורי, ספריה ביורפית-תלמודית, ירושלים, תרפ"ח).

הכלל "לעולם ישנה..." הוא תקיף ועדיף אפילו על הכלל של רבי יהושע בן לוי: "לעולם אל יוציא אדם דבר מגונה מפיו! שהרי עיקם הכתוב שמונה אותיות (במקום לכתוב "הבהמה הטמאה" כתיב "הבהמה אשר איננה טהורה" [בראשית ז', ח].) 13 אותיות במקום 5 אותיות של המלה "הטמאה", הרי תוספת של שמונה אותיות), ולא הוציא דבר מגונה מפיו, ללמדך בחד דוכתא לחזר על לשון נקיה. ואם לא די לנו, נביא את דברי דבי רבי ישמעאל: "לעולם יספר אדם בלשון נקיה". (פסחים ג', ע"ב) לשם חיזוק האמור. עם זאת, למרות ערכה הרב של לשון נקיה, אין להסס לוותר עליה, אם היא פוגעת, ולו כחוט השערה, בכלל "לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה". ואכן, הרב יחזקאל לנדא, בעל הצ"ח (=ציון לנפש חיה"י) על מסכת פסחים, ד"ה רכבת, מעיר: "רכבת כתיב (חסר). הנה, לפי זה, בשביל קיצור אות אחת, אפילו קיצור קל כזה, שהאות אינו ניכר במבטא רק במסורת, שביק לישנא מעליא ונקט לישנא קצרה". הכלל הדידקטי וזה – ברכתו מרובה. רש"י על אתר מדגיש: "ונשאל מקומות כמי לטון מגונה וקלר (במקום נקי וארוך), ללמדך שיסנה אדם לתלמידו לטון קלר". לפי שמתקיימת הגירסא שלה יותר מן הארוכה. רצויה לשון קצרה, כי היא נחרתת בזכרון, וכל שיקול אחר נדחה מפניה. מגדיל לעשות רמב"ם בהלכות דעות (ב', ד-ה). הנה הן ההלכות ככתבן וכלשונו הזהב:

הלכה ד – "לעולם ירבה אדם בשתיקה ולא ידבר אלא או בדבר חכמה או בדברים שצריך להם לחיי גופו. אמרו על רב, תלמיד רבינו הקדוש, שלא שח שיחה בטלה כל ימיו. וזו היא שיחת רוב כל אדם. ואפילו בצרכי הגוף לא ירבה אדם דברים. ועל זה צוו חכמים ואמרו: יכל המרבה דברים מביא חטא". ואמרו: לא מצאתי לגוף, טוב – אלא שתיקה וכן בדברי תורה ובדברי חכמה יהיו דברי האדם מעטים וענייניהם (תוכנם) מרובים. והוא שצוו חכמים ואמרו לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה. אבל אם היו הדברים מרובין והענין מועט – הרי זו סכלות ועל זה נאמר: יכי בא החלום ברב ענין וקול כסיל ברוב דברים (קהלת ה', ב)".

הלכה ה – "סייג לחכמה שתיקה. לפיכך לא ימהר להשיב ולא ירבה לדבר. וילמד לתלמידים בשובה ונחת בלא צעקה ובלא אריכות לשון. הוא שאמר שלמה: 'דברי חכמים בנחת נשמעים' (קהלת ט', יז)".

כדאי, לצורכי הדיון, להצמיד להלכות הללו את מה שמביא רמב"ם בהלכות דעות (ה', ז): "יתלמיד חכם לא יהא צועק וצווח בשעת דבורו כבהמות וחיות. ולא יגביה קולו ביותר אלא דבורו בנחת עם כל הבריות. וכשידבר בנחת יזהר שלא יתרחק עד שיראה כדברי גסי הרוח".

כדי להבין לאשורו עניין של הכלל הדידקטי **"לעולם ישנה..."** בהלכות דעות, ולא בהלכות תלמוד תורה, ששם מקומו הטבעי, יש להקדים הארה כללית. בל נשכח שרמב"ם היה מורה הנפש ורופאה. כל ספרי רמב"ם מלאים לימוד שיטת ריפוי הנפש וחשיבותה ("מורה נבוכים", "שמונה פרקים", הלכות דעות בספר "משנה תורה" וכו').

בכולם הוא דורש מלבד הנהגת הגוף בריאות הנפש, אשר בלעדיה אין קיום וערך לבריאות הגוף. הוא הראשון מבין הרופאים הגדולים של ימי הביניים, שהצביע על הסינטזה הזאת והמציע גם תרגילים כיצד ללמוד ולהגיע לחיי בריאות ואושר. עבדול לטיף, מגדולי הרופאים שבדורו, העמיד את רמב"ם עוד למעלה מגלינוס באומר: "גלינוס ריפא את הגוף בלבד! בן מימון את גופו ונפשו של האדם כאחד" (עיין נספח ד' – "הריפוי בדרך הנפש", מאת ז' מונטנר; כתבים רפואיים של הרמב"ם, כרך ראשון).

הלכות דעות הן הלכות פסוקות, המציעות דרכים בהיגיינה גופנית ורוחנית לאדם. בפרק החמישי של הלכות דעות מוטלות על החכם, שהוא מובדל משאר העם, דרישות בתחום ההיגייני רוחני-תרבותי, ברמה גבוהה. אם נצטמצם לענייננו, נאמר שעל החכם לדבר בנחת, שלא יגביה קולו, וברור שלא יהא צועק וצווח בשעת דיבורו כבהמות וכחיות כמו שנדרש ממורה ללמד לתלמידים, בשובה ונחת, בלא צעקה כדברי שלמה: "דברי חכמים בנחת נשמעים", ובלא אריכות לשון, המטרידה ומבלבלת את התלמידים כמו שציוו חכמים: **"לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה"**. כדאי לנו לעיין בהלכה הפסוקה: **"וילמד לתלמידים בשובה ונחת בלא צעקה ובלא אריכות לשון"**. שלוש דרישות בהעלם אחד. אם נלמד באווירה נינוחה, בשובה ונחת, ללא צעקה, אזי הלשון הקצרה תפעל את פעולתה ביתר שאת, כי לא הקפדן מלמד. אכן, לימוד בנחת ובלשון קצרה.

רבינו יונה, בספרו "שערי תשובה", רב האיכות ומעט הכמות (שער ג', סימן ר"ל), מדגיש: **"ועוד אמרו רבותינו כי חייב האדם לבחור בדבריו לשון כבוד... ובלבד שלא יאריך דבריו בעבור זה בדברו בדברי תורה כי חייב (ואני מדגיש, "חייב") האדם לשנות לתלמידיו בדרך קצרה (מכיוון שזה לתועלת בדרך הלימוד, כפירושו של "פתח שער" על אתר). אכן, יש חיוב ללמד בדרך קצרה.**

כאן המקום לבאר באר היטב את מובנו של הכלל: **"לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה"**. נעיר את הערותינו על המלים המרכיבות כלל זה.

"לעולם" – יש לנקוט כלל זה לעולם, זאת אומרת: ברגילות ובתמידות, עד אשר תשתגר דרך זו ותיהפך לחלק אינטגרלי מאישיותו של המורה.

"ישנה" – לא במובן שינון, חזרה על הנלמד, אלא במובן לימוד, כפי תרגומו של יאסטרוב במילונו: להורות, ללמד.

"לתלמידיו" – כאן אנחנו למדים על היחס האסימטרי הקיים בין המורה ובין התלמיד. המורה נדרש ללמד בדרך קצרה את התלמיד, כי אריכות לשון עלולה לבלבל אותו. לא כן התלמיד, הוא ישאל ויענה באריכות לשון, מתוך שתי סיבות: א) המורה לבו רחב ולא יתבלבל. ב) אי אפשר לו לתלמיד לצמצם בדיבורו מתוך חוסר מיומנות. ניסוח קצר, עדיין, אינו בגדר יכולתו. בהקשר זה יש לחזור לדברי הגמרא (פסחים ג', ע"ב): "הנהו תרי תלמידי דהווי יתבי קמיה דהלל (=שני תלמידים שלמדו אצל הלל) וחד מינייהו רבי יוחנן בן זכאי, ואמרי לה קמי דרבי וחד מינייהו (=ואמרו: למדו אצל רבי, ואחד מהם רבי יוחנן) חד אמר: 'מפני מה בוצרין בטהרה ואין מוסקין בטהרה', וחד אמר: 'מפני מה בוצרין בטהרה ומוסקין בטומאה'. אמר: 'מובטח אני בזה שמורה הוראה בישראל', ולא היו ימים מועטים עד שהורה הוראה בישראל".

"מפני מה בוצרין בטהרה" – רש"י: "זכלים טהורים". "ואין מוסקין בטהרה" – רש"י: "זויתים קא קרי מסיקה ואין לריך למוסקן זטהרה". ר' שלמה איגר מעיר: "מובטח אני בזה שמורה הוראה אינו מוכרע אם על זה שאמר לשון נקיה קאי, או על זה שאמר לשון קצרה קאי". ובתוספות כתבו: "דלפטר שעל אומו שאמר לשון קצרה קאמר הכי" (= שהוא יורה הוראה), ואין נראה לרבינו נסים הקובע: מוצטת אני (שיורה הוראה מי) שאמר 'אין מוסקין זטהרה' ואף על גב דלידך נקט לשון קצרה, אפילו הכי לא ממרץ לישינה דאמר 'ומוסקין זטומאה', ומשמע דלא סגי בלא הכי, הלכך לישינה דהאי דאמר (=לפיכך הלשון של זה שאמר) 'ואין מוסקין זטהרה' – דייק טפי (=דייק יותר), כלומר שאין מקפידין למוסקו זטהרה". כלומר, שאין דעתו של אדם למסוק זטומאה, אלא שאינו מדקדק למסוק זטהרה. ומוסיף הרב יוסף חיים מבגדד בספרו "בן יהודיע": "לישינה דרך קצרה, דוקא, הרב לתלמיד, כדי שלא ישתבש התלמיד בלשון ארוכה, אבל התלמיד ששואל מן הרב עדיף לדבר בלשון נקיה ולא בעי לשון קצרה, כי הרב לבו רחב ולא יתבלבל בלשון ארוכה". עקב האמור, יש לראות בדברי הראשון, שהעדיף לשון ארוכה ונקיה, "שהיא לשון מכוונת יותר" (בירור הלכה, פסחים ג') דברים משובחים. מצד אחד, נהג כבוד כלפי רבו, ומצד שני, ניסוחו מוכיח על אבחנה דקה. תלמיד כזה ראוי להורות הוראה, לא רק במקומו או בבית מדרשו, אלא לכל עם ישראל, ככתוב "מובטח אני בזה שמורה הוראה בישראל", בישראל דוקא.

"דרך קצרה" – ביטוי זה דורש הבהרה. מתוך ההקשרים, שבהם הוא מופיע בגמרא, מובנו, לכאורה, חיסכון במלים, ואפילו באותיות. מכל מקום, אריכות לשון פסולה בהוראה; היא מטרידה ומבלבלת את התלמידים ומשבשת את לימודם. אך הביטוי "דרך קצרה" איננו זהה עם "לשון קצרה".

אמנם בכל הקשר בתלמוד הביטוי **"בדרך קצרה"** בא לעודד חיסכון במלים, כמו שראינו, וגם מבטא חיסרון במלים, כמו בהקשר הבא: "בדרך קצרה, כיצד? יואהיה (מהלך) מאהל אל אהל ומשכך (דה"א י"ז, ה) צ"ל וממשכן למשכן, אלא שדיבר הכתוב דרך קצרה". עד כאן המובאה מתוך לייב מידות של רבי יוסי הגלילי שבהן נדרשת התורה, והדרך הקצרה היא אחת מהן. ובכל זאת, לו חכמינו התכוונו רק ללשון קצרה היו מדייקים בניסוח הכלל, וכך היו שונים: "לעולם ישנה אדם לתלמידו לשון קצרה". ולא היא. ועל כן אתה אומר: אם נאמר **"דרך קצרה"**, ולא **"לשון קצרה"**, מותר לך לדרוש את הביטוי, להרחיב אותו ולהניח: מתוך הדרכים הדידקטיות העומדות לרשותך יש להעדיף אותה דרך שאין בה אריכות לשון, או אחרת, לשון קצרה היא הקריטריון הדידקטי הרצוי, היא כלל הכללים בדידקטיקה.

דרך קצרה דוגלת באיכות, ולא בכמות ובאריכות. היא קרובה לתביעתו הדידקטית של פליניוס הצעיר שטבע בלטינית ביטוי מפורסם: "מלטום נון מולטא" שמשמעו בעברית, מרובה באיכות לא מרובה בכמות. זה מעט המחזיק את המרובה, או כדברי הרמב"ם: "יהיו דברי האדם מעטים וענייניהם מרובים".

דרך קצרה פונה ישר לעניין המרכזי, לעיקר, זונחת את הטפל, מתעלמת מן הפרטים המרובים העלולים לבלבל, דוחה את העניינים הצדדיים העלולים להכביד. כוונתה היא שרוב העצים לא יטשטש את היער.

דרך קצרה שואפת להבנה, על כן חותרת לפישוט ולבירור, כי אחד מיעדיה העיקריים הוא להגיש לתלמידים מזון לנפש הניתן לעיכול על-ידם לפי גילם ולפי יכולתם האישית. מובן מאליו שכל סירבול בחומר ובניסוח יפגע בלימודם.

דרך קצרה לא רק מנפה את התוכן, היא גם דואגת לניסוח קצר, נקי, קולע, מרשים. ואם הדרך הקצרה תופעל לפי התנאים הרגשיים הנאותים שהוצעו ע"י רמב"ם, דהיינו

בנחת וללא צעקה, אשריהם התלמידים ואשרי מוריהם. כלל זה, "לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה", הוא כשר למהדרין. לא נס ליחו ויש לו אחיזה אצל חכמי הדידקטיקה בדורנו. הדרך הקצרה באה להזכיר לנו, כי על האדם, באשר הוא אדם, להרבות בשתיקה. אך הכרח לא יגונה. בדברים שצריך להם לחיי גופו, מותר לו להפר את השתיקה, ובדברי תורה ובדברי חכמה בל ישכח ש"סייג לחכמה שתיקה", ויהיו דבריו מועטים, מלאי תוכן, המפכים מתוך השתיקה שהפרתה אותם.

מהו היישום הדידקטי של הדרך הקצרה?

על המורה ללמוד לשתוק בכיתה. ככל שירבה בשתיקה, ימלא את תפקידו כמורה על הצד הטוב ביותר. חלפו אותם הזמנים שבהם המורה היה במרכז, "שלט בכיתה" בזירת הכיתה, כוחו היה בפיו, הוא היה "השחקן הראשי", היחיד. עברה התקופה שהתלמידים ישבו בשקט, שלובי זרוע, והוא המורה, העריף עליהם כמטר לקחו. הזמנים השתנו, עתה הילד הוא במרכז. אין צד אחד, אקטיבי, המורה, וצד שני פאסיבי, התלמידים, כבקבוקים השופכים לתוכם ידע. "כיתה שקטה – כיתה מתה" – כך כינו כיתה כגון זו. אָלן, הפילוסוף הצרפתי המפורסם, מוסיף: "הרעיון לדבר **לבד**, לפני קהל מאזינים (=התלמידים), כדי ללמדו, הוא מגוחך". מקדמת דנא נתפסה ההוראה, בעיקר, כהעברה שזתכנים ממבוגר, היודע, כצעיר, שאינו יודע וצריך לדעת. אחת מן הדרכים הראשונות של ההוראה היא האמירה. בדרך האמירה מוסר המורה תוכן בצורה מילולית גרידא, תוכן האמור להיקלט דרך האוזן השומעת. יש לשמוע בעצתו של שלמה המלך במשליו: "ישמע חכם", "שמע בני", "ישמע לי ישכן בטח", "שמעו נא בניס מוסר אבי", "ועתה בניס שמעו לי". דרך האמירה, כאמור, היא נושנה; היא גם אוניברסאלית. והיא אינה פסולה כלל ועיקר. ההוראה אינה יכולה לוותר עליה, אך יש להבטיח שהיא תוביל **לקליטת תכנים על ידי התלמידים, שהאוזן השומעת תהיה קשובה, שהשמיעה לא תהיה סבילה, אלא פעילה**, וקשב הוא פעולה. שוב כבקשת משלי: "להקשיב לחכמה אזנך", "והקשיבו לדעת בינה", "בני, לחכמתי הקשיבה", "לתבונתי הט אזנך". הנה דרכים להבטחת מרכזיותה ויעילותה של דרך האמירה: ראש לכל, האמירה היא מעצם מהותה מילולית. בזאת ערכה ונצחיותה. המלים הן הדרך הטובה, החסכונית ביותר, ואולי הברורה ביותר, להעברת תכנים. אין להעלות על הדעת דרכים או טכניקות, ותהיינה החדישות ביותר, שלא תזדקקנה למלה החמה, הפותחת, המכוונת והמסכמת, היוצאת מפורשת מפי המורה. אסור לה להיות בלעדית. כן, יש לצמצם אותה כדי להעלות את קרנה וחשיבותה. יש להגביל אותה בזמן, יש לצמצם את היקפה ויש לשפר את איכותה: (א) על ידי שימוש בכל גווניה, (ב) על ידי הכשרת המורה, הצריך להיות מודע לדרישותיה.

האמירה לגוניה

האמירה תפעל את פעולתה דרך (א) **הסיפור**, (ב) **השינון**, (ג) **הביאור**, (ד) **ההרצאה**, (ה) **הרמיזה**. אלה הן דרכים מילוליות כשרות ויעילות, וטמונה בהן הרבה ברכה בהתאם לגיל התלמידים ולשלבי החינוך.

א. **הסיפור** – כמוהו השינון, הם מן הדרכים הישנות והנפוצות ביותר והן גם רווחות בימינו. הסיפוק מרתק את הילדים. עיקרו בחינוך אמוציונאלי ובעידוד הרוח. הגננת והמורה בבית הספר היסודי יספרו לרוב בעל פה, ויזכו להקשבה מלאה מצד התלמידים,

אם רק ינהגו לפי ההצעות הבאות: המורה יבנה את סיפורו בצורה קצרה, בהירה ופשוטה, שבו יבחר את הפרטים המהותיים וישמיט את הפרטים הטפלים המכבידים, ישים לב לקצב המאורעות, ידגיש את הטעון הדגשה ויעשה שימוש מתאים בקולו. ירים וינמיק קולו כדי שהתלמידים יבינו את הסיפור תוך שמיעה. חוויה שרישומה יהיה ניכר בהבנייתו של הילד.

ב. השינון – בן גילו של הסיפור, עדיין לא איבד מערכו, למרות הביקורת החמורה שהטיח בו החינוך המודרני, הקורא לפיתוח החשיבה. אך יש תחום הטעון ידיעה וזכירה בלי מחשבה. השינון הוא תרגול מילולי של דברים שצריך לדעת אותם, שלא ייתכן שלא נדע אותם ידיעה אוטומאטית, למשל לוח הכפל. יתרה מזו, בתחום לימודי הקודש, הילד, החל מגיל שלוש, עליו לדעת, ככתבם וכלשונם, פסוקים, ברכות, קטעי תפילה, ויותר מאוחר מזמורי תהלים, קטעי נבואה, שירי קודש. כל זה ועוד צריך לרכוש דרך השינון, אך אני גורס שינון נאור. היום, בישראל הדוברת עברית, קל לנו יותר להעמיס על הזיכרון (ומה גם שהזיכרון מגיע לשיאו בגיל 13 שנים) אותם תוכני תרבות הקרובים להבנתנו יותר מתוך הפיכתה של העברית לשפת האם, כי יש להצמיד את השינון להבנה. מותר להטיל קטעים קצרים לשינון "שירבדו נכונה כמשקע דעת המצטבר וחולך". אכן, שינון נאור: קטעים קצרים, מובנים, בעלי איכות. בעלי משמעות דתית, תרבותית, הבאים לתרום ביתר שאת להבניית התלמידים.

ג. הביאור – עמי התרבות, בעלי לשון וספר, נזדקקו לדרך הביאור: קוראים בספר ומסבירים את הכתוב. מקור הדרך הזאת הוא בהוראת ספרי הקודש, שהם דבר ד', שהיו מובנים לבני העלייה, שהם כידוע, מועטים. היה צורך דתי, לבאר להמון העם את הגנוז בשיטין של הספרים האלו. מתוך כך התפתחה ספרות הפירושים. המבקש לעמוד על טיבה והיקפה, יעיין בפירושים הקלאסיים לתנ"ך ולמשנה. פירוש רש"י – הפרשנדתא – הוא דוגמא מצוינת לקיצור, לדיוק ולבהירות. "אין אצל רש"י צעצועי מילים ומליצות ריקות, אלא הגדרות מדויקות, קולעות. פירושו קצרים וברורים". (אנצ'י לתולדות גדולי ישראל – ערך רש"י). דרך הביאור באה, אם כן, ללמד לקרוא ולחשוב מתוך הכתוב. יש להשתמש בדרך הביאור, כשלומדים טקסט עמוק, רציני, שבו נודעת חשיבות אפילו לתגים. תחומיה העיקריים הם: התנ"ך, התורה שבעל-פה, השירה, הספרות. דרך הביאור היא אחת מן התרומות המרכזיות של מסורת הדורות למחשבה הדידקטית. היא קשורה קשר הדוק לספר. היא צמודה אליו ואין לה משמעות בלעדי הספר, שיש לעמוד בעזרתה על כתבו ולשונו. אך, יש להזהר ללמד את הטקסט דרך הביאור הקצר. היא משמשת כדרך עזר להבנת הטקסט. היא משרתת את הטקסט. היא מבליטה את ייחודו, את יופיו, את סגנונו של הטקסט וערכו. אני חוזר ומדגיש; היא מלמדת את הטקסט ולא מדברת על הטקסט, ולא מטשטשת את הטקסט על ידי שיקועו בבלי של מלים.

ד. ההרצאה – אנשי חינוך מהמאה שלנו התקיפו את ההרצאה, ותבעו לסלק אותה לחלוטין מבית הספר. נכון, הרצאה ארוכה מהנה אולי את המורה, ולעתים גם את התלמידים המקשיבים פעורי פה, אך ערכה הלמידתי שואף לאפס, ביחוד כשמדובר בילדי בית-הספר היסודי. לעתים היא גם מוגיעה, מטשטשת ומפזרת את קשבם של השומעים. מן הראוי להרצות לפני התלמידים הרצאה קצרה של 10-20 דקה לכל היותר, כדי להציג את הנושא החדש שעומד להילמד בניסוחים ברורים ופשוטים השווים לכל תלמיד. הרצאה כזו תשמש פתיחה למשא-ומתן אינטלקטואלי. התלמידים יתייחסו לנושא, יביעו את דעתם, ישאלו את שאלותיהם, והמורה הער עוקב ומתערב, התערבות

מינימאלית, מבהיר, מעודד ושואל שאלה מכוונת או מסייעת. אחרי הבהרת נקודה אחת, יסכם המורה את הנקודה בצורה ברורה וימשיכו במשא ומתן. לבסוף המורה יחתום את השיעור. אולם בכל ההתערבויות הדרושות האלה דבריו צריכים להיות מועטים וברורים.

ה. הרמיזה – מעין אמירה. היא במהותה קצרה ויעילה לאין ערוך. הריהי אקט מכוון הבא להשפיע כאילו שלא במתכוון, ומשום כך יכולה השפעתה להיות גדולה. דרך הרמיזה הדקה, בצורתה החיובית, היא חשובה ביותר. בצורתה החיובית היא קריאה להתחנכות עצמית. אומר צבי אדר בספרו "יסודות החינוך", בהעריכו את דרך הרמיזה: "כל מחנך טוב מכיר את התופעה של עליית כוחות גדילה בחניך הודות לרמיזה מתאימה. אף התופעה של תיקון סטייה – אפשרית היא ע"י רמיזה נבונה ברגע מתאים". הרמיזה מגלה, בלי משים, כלאחר יד, לחניך, בלי חשיפה מיותרת, בלי שירגיש שהמורה בסוד העניין, אלא הוא ניצל מה שהפליט המורה לפי תומו את אשר בו ואת אשר הוא נקרא לפתח. זו דרך, הראויה לניצול נכון, ככל שניתן. הרמיזה דומה לסנוקרת מילולית מאוד מועילה.

כל הדרכים הללו הן פרי לתכנון ואיפוק, הבאות בזמן מתאים, בניסוחים קצרים, ברורים, המקריבים את הכמות המכבידה על מזבח האיכות.

הדרישות מן המורה

דרך האמירה הקצרה לא תצלח אלא אם נכשיר את המורה לקראת השימוש הנכון בדרך זו. הוא צריך, כאמור, להיות מודע לדרישותיה. הנחת יסוד שאין עוררין עליה: מורה – כוחו בפיו. אך דא עקא: מורה חייב שפיו יהיה ברשותו, ולא הוא ברשות פיו. על כן על המורה להתוודע להוראות, לאזהרות ולהערות הבאות:

א) לא להכביר מלים, כי מתוך ריבויין יבוא לידי גיבוב דברים בבלי דעת ולידי גיבוב אמרים – שימוש במליצות שדופות. יש ללכת בעצת איוב: "הקץ לדברי רוח", שימו קץ לדברים, "קנצי מלין", לחסוך במלים, מעט המחזיק את המרובה, קב ונקי, כמשנתו של ר' אליעזר בן יעקב. ראב"י היה מסלת את משנתו ולא היה שונה אלא את העיקר ואת שהיה צורך בו או את שההלכה חייבה. אבל דבר שלא היה צורך בו, לא היה שונה. (שו"ת הרי"ד סי' א', ערובין). יש להשתמש במלים פשוטות, ברורות, שקולות, מלאות תוכן, קליטות ע"י התלמידים ולנהוג בהן צמצום. מלים מעטות ושקולות תעשינה רושם עז על שומעיהן, ואם אחדות הן – תהיינה גם קולעות, ואין ספק שירצו התלמידים לרשום אותן. דבר אחד ברור: יתייחסו למלים בכבוד. וחילופיהן במלים המרובות, המסורבלות בניסוחן, המייגעות בלמדנותן, עד שיהיו לזרא לתלמידים, בלי להזכיר המלים המרובות שאפילו מעט אין בהן.

ב) לא תמיד צריך המורה להשמיע את קולו. אדרבה, שישתוק ויתן לתלמידיו, שומעי לקחו, להביע את דעתם, לשאול את שאלותיהם, להעיר הערותיהם, לטובתם ולטובת מורם, שיחכם עוד, בחינת "ומתלמידי יותר מכולם". המורה חייב להקשיב לתלמידיו, להבין את דבריהם, לעזור להם למצוא ניסוח הולם להגיגיהם, ובכלל – להתבונן בהתנהגותם בזמן השיעור. אכן שתיקה ערה, מעודדת, העוקבת אחרי מה שנעשה בכיתה, שכרה לא נופל, מבחינה חינוכית, מדיבור.

ג) המורה צריך להתנער מן הפגמים שבגולם, שמעלות השכליות ומעלות המידות שרכש אינן שלמות אצלו עדיין, ולדבוק, לתיקונו, בשבעה דברים שבחכם, שנמנו בפרקי אבות (פרק ה', משנה ז). בזמן המשא ומתן האינטלקטואלי בכיתה הוא גוזר על עצמו

הגבלות וסייגים שהם הבסיס לתרבות הדיבור, שהוא צריך להנחיל לתלמידיו, וישמשו לו כאמות מידה דידקטיות, המשרות בכיתה אווירה של רגיעה ושל עניין, ואולי, מותר אפילו לטעון, שהן אמות מידה להיגיינה של דיבור.

המורה אינו כועס לשמע תלמידים שלא דיברו לעניין. הוא מתאזר בסבלנות, ועושה מאמץ כן להתחשבות בתלמיד. מדבר בנחת, בטון מתאים, מעודד את התלמידים להשתתף בשיעור, ואינו פוסל ישירות תגובה מילולית של תלמיד, הוא אינו נבהל להשיב. שואל שאלות קצרות וברורות, ומשיב, אחרי שהתבונן בדברי השואל, בצורה עניינית. על דבר שלא שמע אומר לא שמעתי, ואם טעה הוא מודה על האמת! מי לנו מורה כמשה רבנו שהכיר בטעותו, שמע את "טוב סברת אחיו ובניו שהיטיבו לראות ולהורות", כדברי הספורנו, ככתוב: "וישמע משה וייטב בעיניו" (ויקרא, י', כ). קבל את התיקון בשמחה, ואל תחשוש לסמכותך.

ד) מורה לא יגיע לשליטה בנתינת שיעור בדרך האמירה הקצרה, אם לא הכין ביגיעה רבה, את תוכן השיעור, את אופן העברתו, ואת הלשון העניינית שבה הוא ימסור את השיעור. הפילוסוף הצרפתי אָלן, שתלמידיו ראו בו קוסם, המסוגל לתת שיעור מאולתר בחסד עליון, הודה, באחד מן הספרים שלו, שהאילתורים היום-יומיים האלו התישו את כוחו עד שחשב את עצמו לחולה אנוש. ישמע מורה ויוסיף לקח.

ה) המורה צריך לאמץ לשון דידקטית, המצטיינת באותן הסגולות שמנינו: קצרה, ברורה, מנופה, המעדיפה לישנא מעליא. באחת, סולת נקיה. הפיכת רעיונות עמוקים למלים פשוטות, המובנות לרוב הילדים. ייתכן שיש מקום, לעיתים נדירות, להשתמש בלשון הדיוט, לחיזוק ההבנה.

ו) המורה ישווה לנגד עיניו את העצה של חכמינו, אם כי היא אחד מכללי ההיסק, היא גם יפה לענייננו: "תפשת מרובה לא תפשת; תפשת מועט תפשת". הספק איכותי, לא הספק כמותי, זאת היא הדרישה. ובל נהיה כפרה הרוצה להיניק לרווחתה, יותר ממה שהעגל יכול ורוצה לינוק. זה יגרום לבעיות עיכול העלולות לקלקל את התיאבון. קומניוס, בהקדמה ל"דידקטיקה הגדולה", מצהיר: "הדידקטיקה שלנו, ראשיתה ותחילתה לבקש למצוא את האופן, שבו המורים ילמדו פחות והתלמידים ילמדו למעשה יותר". אכן, לא להלך בגדולות, לנהוג בענווה. לא ריבוי ידיעות, אלא מעט דעת. יש לדבוק בכלל הזה, מפורש ושום שכל:

"לעולם ישנה אדם לתלמידיו דרך קצרה" – זהו כלל הכללים בדידקטיקה לפי רב הונא, ויש לאמץ אותו גם היום.

ביבליוגרפיה

- צ' אדר, יסודות החינוך, ניומן, ירושלים תשכ"ח.
- מ' אליאב, פ"א קליינברגר, מקורות לתולדות החינוך בישראל ובעמים, אוצר המורה, תל-אביב תשכ"ו.
- אנציקלופדיה חינוכית, כרך ב', הערך "ההוראה ודרכיה"; כרך ד' – "תולדות החינוך".
- אנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל, כרך ד', יהושע ציציק, תל-אביב תשי"ט.
- רמב"ם, יד החזקה, הלכות דעות.
- רמב"ם, כתבים רפואיים, כרך א' "הנהגת הבריאות", מוסד הרב קוק, ירושלים 1963.
- יונה (רבינו) גירונדי, שערי תשובה, מרכז הספר, ירושלים, תשמ"ה.
- יוסף חיים (הרב), ספר בניהו ובן-יהודע, ירושלים תשמ"ה.
- י"ש צורי (הרב), ספריה ביוגרפית-תלמודית, ירושלים תרפ"ה.